ORHUN VE UYGUR TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN ÇEKİMİ

Meltem GÜL [1]

ÖZET

Türk dilinin tarihi seyrine bakıldığında gelecek zaman ekinin farklılık gösterdiği ve sıklıkla değiştiği görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde –acak/-ecek ekiyle karşılanan gelecek zaman eki Eski Türkçe döneminde farklı birkaç ekle karşılanmıştır. Bu makalede Orhun ve Uygur Türkçesinde kullanılan gelecek zaman ekleri incelenmiş, bunların işlevleri, kökenleri ve çekimde kullanılan şahıs ekleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında Göktürkler, Orhun yazıtları ve Orhun Türkçesi hakkında genel bilgiler verildikten sonra makalenin asıl konusu olan gelecek zamana geçilmiştir. Orhun yazıtlarındaki gelecek zaman kişi zamirlerinin kullanıldığı fiil çekimleri, kişi zamirlerinin iyelik eki olarak kullanıldığı fiil çekimleri başlığı altında bütün tekil ve bütün çoğul kişilere göre çekimin nasıl olduğu tablo oluşturularak verilmiştir. -DAçI ekli gelecek zaman çekim tablosu başlığı altında bu ekin etimolojisi hakkında bilgi verildikten sonra bütün tekil ve çoğul kişilere göre kullanımı tablolaştırılmış, -sIk ekli gelecek zaman, -çI ekli gelecek zaman başlıkları altında ekler hakkında bilgi verildikten sonra metinlerde bulunan örneklere yer verilmiştir. Gerçekleşmeyen gelecek zaman (gelecek zamanın hikâyesi) başlığıyla bu kullanımın örnekleri verildikten sonra Uygur Türkçesine geçilip bu dönem hakkında genel bilgiler verilip –ga ekli gelecek zaman çekimi -GAy ekli gelecek zaman çekimi başlıkları altında bu eklerle ilgili etimolojik bilgiler verildikten sonra ilgili örnekler verilmiştir. Bu çalışmayla Orhun ve Uygur Türkçesinde gelecek zaman ekleri ve çekimleri incelenerek bu konularda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Uygur Türkçesi, Gelecek zaman, Eski Türkçe, zaman ekleri

[1] Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, gulmltm(at)hotmail.com

USE OF THE FUTURE TENSE IN ORKHON AND UYGHUR TURKIC

ABSTRACT

Throughout the history of Turkic, the future tense affix exhibits different forms and frequently changes over time. In the modern Turkish of Turkey, the future tense suffix –acak/-ecek corresponds to several different affixes used in the Old Turkic period. In this article, the future tense suffixes used in Orkhon and Uyghur Turkic are examined, and their functions, roots, and the personal suffixes used in their conjugations are discussed. After providing a brief overview of the Göktürks, the Orkhon Inscriptions, and Orkhon Turkic in the introduction, the main concern of this article, the future tense, is introduced. Future tense verb conjugations found in the Orkhon ınscriptions, in which personal pronouns and possessive suffixes are used, are presented in tables showing how they are formed for all persons, singular and plural. After discussing the etymology of the future tense affix –DaçI, its conjugation, again showing all singular and plural persons, is presented in table format. Discussion of the future tense affixes –sIk and –çI is followed by examples found in the texts. Next, examples of the unrealized future tense are given, after which general information regarding the period of Uyghur Turkic is presented. The etymologies and conjugations of the future tense suffixes -ga and -GAy are discussed, followed by relevant examples. Future tense affixes and conjugations in Uyghur Turkic are examined in this study with the goal of contributing to future research on these topics.

Keywords: Orkhon Inscriptions, Uyghur Turkic, future tense, Old Turkic, tense affixes.

Gül, Meltem. "Orhun ve Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi". *idil* 4.17 (2015): 15-29.

Gül, M. (2015). Orhun ve Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi. *idil*, 4 (17), s.15-29.

Giriş

Eski Türkçe olarak adlandırılan dönemle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tekin, Eski Türkçe derken Türklerin İslam dinini kabul etmeden önce Moğolistan bozkırları ile Tarım bölgesi ve civarında kullandıkları dilin ifade edildiğini, dönemin Kök-Türkçe ve Uygurca olarak ikiye ayrıldığını, Uygurcanın aslında Kök-Türkçenin bir devamı olarak birçok yönlerden Kök-Türkçeden ayrıldığı gibi kendi içerisinde de kültür çevrelerinin değişik olması nispetinde değişiklikler olduğunu belirtirken (Tekin, 1992: 70) Ata, Eski Türkçe döneminin Göktürkçe, Uygurca ve Karahanlı yazı dillerini kapsadığını, bu dönemde Türk dünyasının doğu kolunda iki ayrı bölgede iki ayrı yazı dili oluştuğunu bunlardan birinin Ötüken'de ve daha sonra Doğu Türkistan'daki tarım Bölgesi'nde kullanılan Köktürkçe ile Uygurca, diğerinin de Kaşgar'da ortaya çıkan Karahanlı Türkçesi olduğunu ve Uygur ile Karahanlı Türkçelerinin birbirinin devamı olmakla beraber yan yana iki ayrı medeniyeti temsil ederek ürünlerini verdiklerini belirtmiştir (Ata, 2011: 26).

Türk dili, bu dili konuşanların sayısı, yazılı metinlerinin eskiliği ve çokluğu yönleriyle Altay dilleri arasında yazı dili kimliğini kazanmış en eski ve en önemli dildir. Türk dilinin tarihlendirilmiş en eski yazıtı, VII. yüzyıla ait Çoyren (Çoyr, 688-692) yazıtı olsa da Türk dilinin en az tahribata uğrayan, en uzun ve en fazla anlaşılabilen ilk yazıtları Orhun yazıtlarıdır (Költigin, Bilge Kagan, Tonyukuk) (Ata, 2011: 33).

Tekin, Orhun harfleriyle yazılmış yazıtları "Göktürk Alfabesiyle Türkçe adlı makalesinde altı gruba ayırarak inceler (Tekin, 1997: 17-30). Köktürk Yazıtları: Kül Tigin (KT- 732), Bilge Kağan (BK-735), Tonyukuk (T-720-725), Çoyren Yazıtı (Ç-688-692), Küli Çor Yazıtıdır (KÇ-İhe-Hüşötü 719-723).

Türk dilinin ve tarihinin en önemli belgeleri olan Orhun yazıtlarında Göktürklerin başında bulunan kağanın yapması gerekenler, devlet yönetimi, halkın içinde bulunduğu durum anlatılmaktadır. Bunlar sadece ölen bir insanın arkasından dikilen anıt taşlar değil, kağanın emri altındaki halkına seslendiği bir siyasetname niteliğindedir. Milletin, geleceği daha iyi görmeye teşvik edilmesiyle her dönemdeki Türk halkına hitap ettiğini göstermektedir. Anıtlar, deyimler, atasözleri ve edebi sanatlarla süslenerek gayet düzgün cümleler kullanılarak yazılmışlardır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtının birbirine benzediği Tonyukuk yazıtının ise muhteva bakımından bunlardan ayrıldığı görülmektedir. Her ikisinde de farklı görüşlerle Türk milletine yapılmış olanların anlatıldığı bilinmektedir.

Türklerin ilk kez yazılı ürünler vermeye başladığı Eski Türkçe dönemine ait olan Orhun yazıtları sadece Türk dilinin değil aynı zamanda Türk kültürünün ve tarihinin temel kaynaklarıdır (Ata, 2011: 26). Orhun yazıtlarının kesin olarak hangi tarihten itibaren yazıldığı ve kullanıldığı bilinmemektedir. VI. yüzyılın ortalarında I. Türk Kağanlığı zamanında Türkler siyasi bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Bu dönemde Türk diliyle yazılmış herhangi bir belge bulunmamış olup kullanılan dil gizemini hala korumaktadır. Ayrıca Köktürklerden kalan en eski yazıt olan Bugut yazıtının Soğdça olması da Türklerin yazışmalarda bu dili kullandıkları anlamına gelmemektedir.

Orhun yazıtlarının keşfi Türkoloji araştırmalarına yeni bir yön kazandırmıştır. İlk kez Çin kaynakları bu yazıtlardan söz etmiştir. Bunun dışında 13. yüzyılda İlhanlı tarihçisi Cüveyni, Târîh-i Cihângüşâ adlı eserinde bu yazıtlardan bahseder (Öztürk, 1998: 116) Yenisey Yazıtları ilk olarak 1721 yılında Strahlenberg tarafından bulunmuştur. 1730 tarihinde yazmış olduğu kitapta iki yazıtı ve bu yazıtlar üzerindeki harflerin şekillerini vermiştir. 1877 yılında Fin Arkeoloji heyeti Altay bölgesine gitmiş ve 32 taşın kopyasını yayınlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Heikel başkanlığında bir heyet gitmiş, 1892'de elde edilen raporla birlikte, açıklamalarla ve araştırmalarla anıtların atlasını yayınlamıştır.

Yazıtlar ilk kez Vilhelm Thomson tarafından 1893'te çözülüp okunmuştur. Daha sonra birçok bilim adamı tarafından incelenmiş ve aydınlatılmıştır. Thomsen tarafından çözülen yazıtların Radloff tarafından yayınlanmasıyla beraber ilk defa Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtları bilim dünyasına tanıtılmış oldu. Bu şekilde yayımlanan Kül Tigin yazıtının Çince olan yüzünün okunmasıyla yazıtların Türklere ait olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiyede de bu alanda Necip Asım, Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin ve Talat Tekin en önemli çalışmaları yapmıştır. Türkiyedeki ilk katalog çalışması Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü adıyla 2001 yılında TİKA tarafından yayımlanmıştır. Sonrasında yazıtların bugünkü fotoğraflarını veren Cengiz Alyılmaz'ın Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu adlı eseri yayımlanmıştır.

Orhon yazıtları Türklerin sosyal, siyasi ve tarihsel geçmişlerini anlatan en önemli eserlerdir. Türk dilinin herhangi bir yabancı unsurla karışmadan, kendine ait gramer unsurlarının belirlenebildiği yapıtlardır. Orhun Türkçesinde zaman ve kip eklerinin bütün kişilerle çekimi olmasına rağmen bunların hepsi yazıtlarda kullanılmamıştır. Zaman eklerinin Türkiye Türkçesindeki gibi tek bir ekle değil de birkaç farklı ekle karşılandığı görülmüştür. Bu çalışmaya konu olan gelecek zaman kullanımına bakıldığında da aynı şekilde gelecek zamanın farklı birkaç ekle karşılandığı görülmektedir.

Yaman, gelecek zamanı karşılayan birden fazla ekin bulunmasının bunların dönem dönem farklılık göstermesinin kavramın kendisinden kaynaklandığını belirterek Türkiye Türkçesinde gelecek zaman için tek bir ek kullanılmasına rağmen farklı zamanların, zaman kaymasıyla gelecek zaman eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Özellikle geniş zamanın zaman kaymasıyla duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman yerine kullanımlarından bahsetmiştir (Yaman, 1999: 95-114).

Ergin de geniş zaman ekleri ile şimdiki zaman eklerinin bazen gelecek zaman anlamı bildirdiğini, geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zamanın ihtimali bir gelecek zaman, şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zamanın ise çok yakın, daha doğrusu şimdiki zamanla birleşmiş bir gelecek zaman olduğunu belirtmiş. Ayrıca asıl gelecek zaman eklerinin bildirdiği gelecek zamanın ise niyetli, istekli, belirli gelecek zaman olduğunu ve bu gerçek gelecek zamanın ihtimal değil kesinlik taşıdığını, bu gün kullanılan gelecek zaman ekinin –acak,-ecek olup olumlu ve olumsuz fiil köklerine bu ekin getirilerek gelecek zaman şeklinin yapıldığını belirtmiştir (Ergin, 2003: 302-303)

Orhon yazıtlarında gelecek zaman kullanımının bazı çekimlerinde kişi zamirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Geniş zaman, şimdiki zaman, -mIş ekli geçmiş zaman, -DAçI ekli gelecek zaman, -Çı ekli gelecek zaman kişi zamiri kullanılarak çekimlenmektedirler.

Kişi Zamirlerinin Kullanıldığı Fiil Çekimleri		
	Tekil	Çoğul
kişi	men	biz
kişi	sen	siz
kişi	I/ I+ol	I

-DI ekli geçmiş zaman, -sIK ekli gelecek zaman kişi zamiri iyelik eki olarak kullanılarak çekimlenmektedirler.

Kişi Zamirlerinin İyelik Eki Olarak Kullanıldığı Fiil Çekimleri		
	Tekil	Çoğul
kişi	+m	+mIz
kişi	+ŋ/ +g	+ŋız/ +GIz
kişi	+ I	I

-DAçI Ekli Gelecek Zaman

-DAçI sıfat-fiiline şahıs zamiri getirilerek gelecek zaman kipinin çekimi yapılır. 3. şahıs biçiminde zamir yoktur. Menges bu ekin –DA fiilden isim yapma ekine –Çı fail yapma ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (Menges, 1968:131). Bu gelecek zaman ekinin zamir kökenli kişi ekleri ile çekimlendiği görülmektedir.

Birinci Tekil Kişi:

Ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen (KT G8) "O yere doğru gidersen Türk halkı öleceksin"

Ötüken yış olursar bengü il tuta olurtaçı sen "Ötüken dağlarında otururs an sonsuza kadar devlet sahibi olarak yaşayacaksın" (KT G8)

Türük bodun özüŋ edgü körteçi sen ebine kirteçisen buŋsuz boltaçı sen "Ey Türk halkı, kendin hep iyilik göreceksin, yerine yurduna gireceksin ve dertsiz olacaksın" (BK K 13-14).

Üçüncü Tekil Kişi:

Sü yorılım tedeçi "Sefere çıkalım diyecektir" (T 35).

Sini tabgaçıg ölürteçi tir men "Seni Çinliyi öldürecektir derim" (T 10).

Öŋre Kıtaŋıg ölürteçi tir men "Doğuda Kıtayları öldürecektir derim" (T 10).

Birinci Çoğul Kişi:

Tabgaç oguz kıtaŋ buçegü kabışş(s)ar kaltaçıbiz “Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse (biz) naçar kalacağız” (T 12-13).

İkinci Çoğul Kişi:

bödke körügme begler gü yaŋıltaçısiz “‘Bu dönemde (tahta) sadık olan beyler, (sizler) mi ihanet edeceksiniz?” (KT G 6).

-DAçI ekli gelecek zaman kullanımında yükleme ok/ök pekiştirme edatının eklendiği örnekler de görülmektedir. Bini oğuzug ölürteçik “Beni Oğuzu öldürecektir, kaçan neŋ erser bizni ölür-teçik ök “Ne zaman olsa bizi mutlaka öldürecektir” (T 29-30) (Tekin, 2000: 188).

-taçı, -teçi,-daçı,-deçi şahıs işaretleri geniş zamanda olduğu gibi men’dir. Bu gelecek şekli bilhassa kitabelere hastır, yazmalarda çok nadir görülür. Bütün fonksiyonlarıyla bir isim fiildir. öl-teçi sen (IS 8) öleceksin, fakat aynı zamanda kel-teçi miz (To 14) “geleceğiz, şekline de dikkat edilmelidir. Bu şekilde görülen geçmiş zaman durumundaki bir fiille birlikte gerçekleşmemişi ifade eder (Gabain, 1995: 82).

Aysu Ata’nın tablolaştırdığı şekliyle

DAçI Ekli Gelecek Zaman		
Tekil kişi	-DAçI men	
Tekil kişi	-DAçI -sen	boltaçı sen “olacaksın” BK K14
Tekil kişi	-DAçI	te-deçi “diyecek” T 35, ölürteçi “öldürecek” T 10
Çoğul kişi	-DAçI biz	kaltaçı biz “kalacağız” T 13

Çoğul kişi	-DAçI siz	yanıltaçı siz "yanılacaksınız" KT G111
Çoğul kişi	-DAçI	

-sIk Ekli Gelecek Zaman

Gelecekte kesinlikle yapılacak eylemler için kullanılır. Bu ekle kurulan gelecek zaman örnekleri azdır. Sadece 2. tekil kişi örnekleri bulunan bu ek iyelik kökenli kişi ekleri ile çekimlenir (Ercilasun, 2004: 188). –sIk ekli gelecek zaman eylem adı yüklem olarak da kullanılır. Bu yüklem gelecekte mutlak olarak işlenecek bir eylemi belirtir (Tekin, 2000: 185)

Türük bodun ölsikiŋ "Türk halkı öleceksin!" BK K5

birye çogay yış tögültün yazı konayın tiser türük bodun ölsikig "güneyde Çogay dağları ve Tögültün ovasına yerleşeyim der isen, (ey) Türk halkı, mutlak öleceksin! BK K5

-çI Ekli Gelecek Zaman

Genellikle olumsuz eylemlere eklenir. Zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen bu zaman ekine Orhun yazıtlarında nadir olarak rastlanmaktadır.

tegmeçi men "hücum etmeyeceğim" (Ongin sağ 2).

bu yolun yorısar yaramaçı "bu yol ile gidildiğinde yaramayacak (iyi olmayacak)" (T 23).

yana içik, ölmeçi yitmeçi sen "yine bana bağımlı ol, ölmeyeceksin, yitmeyeceksin" (MÇ D5).

Tek tük gelecek zaman ifade eder görünen –çı'lı fiil şekilleri de bulunur. ölmeçi sen (R o 5) "ölmemelisin"; buzaàulaçı bolmış (W 6ı) "buzağılayacak olmuş"; yaramaçı (To 23) "uygun değildir"; teg-meçi men (kitabeler Oa 2) "dokunmak istemiyorum".

bulunçı ol (M III ıı, 14) "yetişecek"; kaçan neŋ ezük sözlemeçi men (Maitr. I00, II) "hiç bir zaman yanlış (kötü söz) söylemeyeceğim".

Bu ekin az bulunuşundan ve manasının açık olmayışından dolayı, burada, diğer ağızlardan birkaç örnek verilmiştir.

Komanca: caniŋni almeyipsen bolmaçi (Meryem ilahileri (Marien-Psalter) 23, 2) "canını boş yere almadın", eç bolmaçı nemege nek berdiŋ (İlahiler" Saginsamen" 3, I) "hiç bir olmayacak şeye niçin verdin?".

Gabain, zarf fiil olması muhtemel bir –ça, -çe'li fiil şeklinin daha var olduğunu, bunun –çı, -çi'den daha nadir olarak görüldüğünü, belki de –çı yahut –ça ile Moğolca –ju, -cu arasında bir bağlantı olabileceğini belirtmiştir (Gabain, 1995: 82). Uluà oàlum yoú bol-ça (IIS 9) "büyük oğlum öldü".

Gerçekleşmeyen Gelecek Zaman (gelecek zamanın hikâyesi)

Gelecek zaman eylem sıfatı eki olan -tAçI ekinin üzerine, er- yardımcı fiilinin belirli geçmiş zaman eki getirilerek yapılır.

türük bodun adak kamşattı yablak boltaçı erti "Türk halkının ayakları titredi, (neredeyse) kötü olacak idi" (BK D30-31).

yok boltaçı erti "yok olacaktı" (BK D28).

yana içik ölmeçi yitmeçi sen "Yine bana bağımlı ol ölmeyeceksin yitmeyeceksin" (MÇ D 5).

ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış "akbenekli bir at doğurmak üzereymiş" (IB 41), (Tekin, 2000: 190).

Uygur Türkçesi

Bugünkü Uygur terimi Sovyetler döneminde ortaya çıkmıştır. 1921 yılında Taşkent'te toplanan ve Batı Türkistan'da yaşayan Doğu Türkistan'dan bir grup aydının katıldığı Uygur Entelektüeller Konferansında, Doğu Türkistan'daki yerleşik Türklere Uygur adının verilmesi kabul edilmiştir (Ercilasun, 2009: 8). Uygurlardan sarih olarak kendi adları ile bahseden ve onlara dair çok değilse de bir hayli çeşitli bilgiler veren ilk İslam müellifi Kaşgari'dir (Banguoğlu, 1958: 87-113). Hatta Divân'ında Uygurların sınırlarının ili nehri olduğunu belirten bir şiiri bulunmaktadır.

Kimi içre oldurup

Ila suwın keçtimiz

Uygur tapa başlanıp

Mınglak ilin atçımız (Atalay, 1941: 235).

Bunlar Kaşgarlı zamanında Karahanlı tebasıydı ve müslümandı. Onlara o zaman Uygur denmiyordu. İli'nin doğusunda kalanlar Hoço Uygur hanlığı Budist idi. Kaşgarlı'da Uygur denen bunlardı (Ercilasun, 2009: 9). Türk dilinde Orhun Türkçesinden sonraki dönem Uygur Türkçesidir. Maniheizm ve Budizmi benimseyen Türkler bu dinle kültür ve edebiyatlarını Türk diline kazandırmışlardır. 744 yılında II. Köktürk Devleti başta Uygurlar olmak üzere Karluk ve Basmılların ittifakıyla yıkılır. Yerine Uygur Kağanlığı adında yeni bir devlet kurulur. Karabalsagun'da iktidar mücadelesi olması nedeniyle isyanlara maruz kalması ve başta Tibetliler, Kırgızlar ve Çinlilerin dıştan baskıları sonucu zayıf düşen Ötüken Uygur Kağanlığının 840'ta yıkılması sonucu Uygurlar Moğolistan'dan güney ve güney-batıya göç etmişlerdir. Yerine 840-1250 yılları arasında devam eden Koço Uygur Kağanlığı kurulmuştur. Şinciang bölgesinde yerleşik hayata geçen Uygurlar burada çeviri ağırlıklı bir edebiyat oluşturmuştur. Hiçbir dönemde güçlü bir imparatorluk olmamışsa da tarihte üstlendikleri rol, kültür alanındaki başarıları olmuştur. Bu bölgelere kendilerinden önce gelen topluluklardan Budizmi, Maniheizmi ve Hristiyanlığı öğrenmişlerdir (Ölmez, 2004:129). İlk Uygur Kağanlığının çöküşüyle mani dini eski önemini kaybetmiş ve Budizmden sonra ikinci din olmuştur. Budizm dininin yaşanıp yayılım göstermesi daha I. Göktürklerden beri vardır. Kısacası Uygurların Budizmle tanışması Maniheizmle tanışmasından öncedir. Hatta Uygurlar Cengiz Devletine dâhil olunca Moğolları da Budizme alıştırmışlardır (Ata, 2011: 13).

20. yüzyılın ilk on beş yılında Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Uygur dili ile yazılmış birçok metin bulunmuştur. Bu metinlerden hacim, muhteva ve kelime hazinesi bakımından diğer metinlerden önde gelenler arasında Maitrisimit Nom Bitig, Altun Yaruk, Hsüang-Tsang'ın Seyahatnamesi, Abidarim, Koşavardi Şastr adlı eserler zikredilebilir (Sertkaya, 1986: 253). Uygur yazılarıyla bize intikal eden metinlerin çoğu Budizme ait dini eserlerdir. Az çok Hıristiyanlığa ait metinler de Uygur yazısıyla mevcuttur. Fakat bunlar az miktardadır. Uygur Budist metinlerinin çoğu Fragment, yani noksanlı bozuk metinlerdir (Çağatay, 1943: 84).

Budist Uygurlara ait yazılı belgelerin büyük bir kısmı Çince, Tibetçe, Toharca, Soğdça ve Sanskritçeden yapılmış çevirilerdir. Çeviri eserlerin yanında az miktarda telif eser de vardır. Budist Uygurlardan yazma ve basma eserler kalmıştır. 762'de Maniheizmin devlet dini olarak kabul edilişinden 840 yılında Uygurların Doğu Türkistan'a göç etmesine kadarki 80 yıl boyunca Maniheist Uygur edebiyatının ilk ürünlerini vermeye başladığı söylenebilir. Maniheist Uygurlardan kalma metinler küçük boyutlu yazmalardır (Ata, 2011: 28).

Mani dinine ait Uygurca metinler Burkancılarınkine göre daha büyük bir özentiyle yazılmış ve anlatış tarzı daha canlı ve renklidir (Tekin, 1988: 4). Bu metinler çok farklı konularda yazılmıştır. Uygurlara ait en eski tıp metinleri Turfan seferleri esnasında elde edilmiştir. Berlin Turfan yazmaları koleksiyonundaki bu tıp metinleri, ilk olarak Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat tarafından müstakil olarak işlenmiş ve yayımlanmıştır.

VIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Eski Uygur dili döneminde Uygurcanın fonetik sistemi diğer Türk lehçeleriyle aynı sistem içerisinde olduğundan dolayı farklı bir özellik ortaya çıkmamıştır (Taklımakanlı, 2002: 131). Uygurca üzerine yapılan araştırmaların metin yayımları yanı sıra daha çok dilin sesbilgisi ve şekil bilgisi bölümleri üzerinde kaldığı görülür (Tekin, 1966: 35). Uygurca gramer konularından birini oluşturan gelecek zaman eki ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Korkmaz, Eski Türkçede –àay/-gey gelecek zaman eki yanında seyrek olarak bir de –àa/-ge ger-ge-men, úutar-àa-men vb. ekine rastlanıldığını, bu ekin –àay/-gey ve –àu /-gü eklerine parelel olarak Kutadgu Bilig'den başlamak üzere yer yer Kısasü'l-enbiya ve Doğu Türkçesi eserlerinde de geçtiğini belirtir (Korkmaz, 1974: 27). Korkmaz aynı düşüncesini başka bir çalışmasında Uygur devrinde görülmekte olan –ğa ekinin Karahanlı ve Harezm Türkçesi metinlerinde de –ğay ve –ğu eklerine muvazi olarak gelecek zaman kipi teşkil ettiğini belirtmiştir (Korkmaz, 1959: 161). Gabain de aynı şekilde Uygurcada –ğay gelecek zaman ekine muadil olarak kullanılan bir –ğa ekinden bahseder. : ber-ge-men, kayt-ga-men, hatta Gabain –ğa ekinin –ğay ekinden daha eski olduğu fikrindedir (Korkmaz, 1959: 161). Korkmaz da gelecek zaman ile ilgili makalesinde J. Deny ve M. Râsânen'in –àa/-ge ve –ka/-ke ekinin gelecek zaman fonksiyonu ile Tarançı ve Kırgız lehçelerinde kullanıldığını söylediğini belirtir (Korkmaz, 1959: 162). Hatta Mansuroğlu bugünkü gelecek zaman ekinin –ga/-ge > -a/-e +çak/+çek şeklindeki bir birleşimle oluştuğunu düşünmektedir (Mansuroğlu, 1958: 181).

Gabain gelecek zamanın bazen muktedir olma, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi nezaketle talep etmeyi ifade ettiğini, GAy'lı şeklin hiçbir zaman isim olarak kullanılmadığını ve bunun kitabelerde olmayan bir şekil olduğunu belirtmiştir (Gabain, 1995: 81). Ergin

Eski Türkçede gelecek zaman ekinin –àay, -gey olduğunu, sonradan –ga, -ge şekli de ortaya çıkan bu ekin Batı Türkçesinde à ve g'nin düşmesiyle –a, -e şeklinde geçtiğini, fakat bu arada fonksiyon değiştirerek istek eki olduğunu belirtmiş. Zaten gelecek zaman şeklinde bir istek ifadesi, bir tasarlama kipi olarak istek şeklinde de kapalı bir gelecek zaman ifadesi taşıdığını, onun için ek zaman fonksiyonunu kaybedip şekil fonksiyonunu kuvvetlendirerek kolaylıkla kip değiştirdiğini, bolay ki (bolay kim) "ola ki kâşki, belki, galiba, olur ki" sözünde görülen bolay'ın eski bolàay "olacak'tan geldiğinin anlaşılacağını ifade etmiştir (Ergin, 2003: 302-303). Tekin -gay ekli gelecek zaman ekinin yalnız Irk Bitig'de ve öbür Tun-huang yazmalarında geçtiğini belirterek bunu örneklendirmiştir. Kün orto yütürüp tün orto kanta negüde bulgay ol "gün ortasında yitirip gece yarısı nerede bulacak" (IB 24); Kanıgı nelök ölgey ol " Onun gözde sevgilisi niçin ölecekmiş." (IB, 57); Ol taşıg özi üze tutsar kopka utgay " o değerli taşı kendi üzerinde tutarsa her şeyden kazançlı çıkar"(Tekin, 2000: 189).

Gabain bu zamanın kullanımında şahıs işaretleri olarak geniş zamandaki gibi menin kullanıldığını belirtmiştir (Gabain, 1995: 82). Tekin, Uygur Türkçesinde fiil tabanına –GAy ve şahıs zamirleri getirilerek gelecek zaman ekinin kullanıldığını, bu ekin Orhun yazıtlarında geçmediğini, -ga'nın şekil bakımından –gay eki ile ilgili olabileceğini ve bunun çok az kullanıldığını belirtmiştir (Tekin, 1992: 97). tegingey men "varacağım", yaraġay (HT VII 2130) "yarayacak"; kayusıŋa emgekte ozġurgay sen "hepsini ıstıraptan kurtaracaksın?" (KP, 6, 2); köneki nelük toŋġay (W 88) "Kovası niçin donacak?"; neçükin köni yörügke iye bolġay (Ht G 35) "gerçek tabir nasıl takip edilebilir" (Gabain, 1995: 82).

ķayusınga emgekte ozġurġay "Hangisini zahmet çekmekten kurtaracak" (Kalyanamkara et papamkara VI/ 2); siz bizni irinç ķılġay sizsiniz. "Bizi bedbaht edeceksiniz". (XVIII./ 6); yarlıġķamadı barmaġay sin tip "ferman buyurmadı, gitmeyeceksin diyerek" (XIX/ 3); yaraġay mu tip ötünti "uygun olur mu? diye arz etti". (XXVI/8); kelürser takı aġırlıġ bolġay "getirirse, daha da kıymetli olacak" (XXIX/ 3); men takı uçuz bolġay men "ben (ise) daha kıymetsiz olacağım" (XXIX/ 4); asıġ tusu ķılu umaġay men "faydalı ve yararlı olamayacağım" (XXXIV/7); edgü ayıġ bolġay men tip kişim "iyi (veya) fena olacağım diye, karım" (Vasiyetname /3) Uygur Hukuk Evraklarından.

Sonuç

Orhon yazıtlarında geniş zamanın kullanımının bazı çekimlerinde kişi zamirlerinin kullanıldığı görülmüştür.

-DAçI ekli gelecek zaman ve -Çı ekli gelecek zamanın kişi zamiri kullanılarak çekimlendiği görülmüştür.

-sIK ekli gelecek zaman kullanımında kişi zamiri iyelik eki gibi kullanılarak çekimlenmiştir.

-DAçI ekli gelecek zaman kullanımında -DAçI sıfat-fiiline şahıs zamiri getirilerek gelecek zaman kipinin çekimi yapılmış ve 3. şahıs biçiminde zamir kullanılmamıştır.

-DAçI ekli gelecek zaman kullanımında yükleme, ok/ök pekiştirme edatının eklendiği örnekler de görülmüştür.

--DAçI ekli gelecek zaman kullanımında şahıs işaretleri men olarak kullanılmıştır.

-sIk ekli gelecek zaman gelecekte kesinlikle yapılacak eylemler için kullanmıştır. Bu ekle kurulan gelecek zaman örneklerinin az olduğu ve sadece 2. tekil kişi örnekleri bulunan bu ekin iyelik kökenli kişi ekleri ile çekimlendiği görülmüştür.

–sIk ekli gelecek zaman eylem adının yüklem olarak da kullanıldığı ve genellikle olumsuz eylemlere eklendiği görülmüştür.

Zamir kökenli kişi eyleriyle çekimlenen bu zaman ekine Orhun yazıtlarında nadir olarak rastlandığı görülmüştür.

Gelecek zaman eylem sıfatı eki olan -tAçI ekinin üzerine, er- yardımcı fiilinin belirli geçmiş zaman eki getirilerek gelecek zamanın hikâyesinin yapıldığı görülmüştür.

Uygur Türkçesinde fiil tabanına –GAy ve şahıs zamirleri getirilerek gelecek zaman eki kullanıldığı ve bu ekin Orhun Yazıtlarında kullanılmadığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

Taklımakanlı, Abduraop Polat. "Uygur Türkçesindeki a, Σ ünlülerinin e, i'ye değişmesi ve sebepleri". Türk Dünyası ve Edebiyat Dergisi, 13. 2002. 125-132.

Ata, Aysu. Orhun Türkçesi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No 2347, Açıköğretim Fakültesi Yayını. 1344, 2011.

Ercilasun, Ahmet Bican. Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Gabain, Annamari von, Akalın Mehmet (çev.). Eski Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, Öztürk, Mürsel (çev). Târîh-i Cihângüşâ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Ölmez, Mehmet. "Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheist) Türk Edebi Çevreleri, Nesir". Ankara. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. C. IV. Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 28. 2004. 129-135.

Ergin, Muharrem. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, 2003.

Sertkaya, Osman Fikri. Maitrisimit Nom Bitig. Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yayınları, 1986. 253-271.

Tekin, Talat. Tarih boyunca Türkçenin Yazımı. Ankara: Simurg, 1997.

Tekin, Talat. Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2000.

Atalay, Besim. Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi III, (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.

Ercilasun, Ahmet Bican. "Dîvânü Lügati't-Türk ve Uygurlar". Turkısh Studıes, International Periodical Fort he Languages, Literatura and History of Turkısh or Turkıc, Volume 4/8. 2009.

Menges, K. H. "The Turkic Languages And Peoples". Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968.

Çağatay, Saadet. "Uygur Yazı Dili", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2/ 5. 1943. 77-88.

Tekin, Şinasi. “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini olarak Kabul edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)”, Ankara: TDAY Belleten, 1962 1-11.

Tekin, Şinasi. “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine bir Deneme”, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1965- 1966. 35-63.

Banguoğlu, Tahsin. “Kaşgâri’den Notlar I: , Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1958. 87-113.

Korkmaz, Zeynep. “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, Ankara: Türkoloji Dergisi, VI/1 1974. 15-30.

Korkmaz, Zeynep. “Türkçede –acak/-ecek Gelecek Zaman eki”. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1959. 17/ 1. 2. 159-170.

Mansuroğlu, Mecdut. “Türkçede -gay / -gey Eki ve Türemeleri”. Ankara: J. Deny Armağanı. Türk Dil Kurumu Yay, 1958. 181.

Tekin, Şinasi. “Eski Türkçe”, Ankara: Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 121. 1992. 70.

Yaman, Ertuğrul. “Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999. 95-114.